

Kürşat Haldun AKALIN •

Stoa Felsefesinde Tanrının Doğası ve İnsanın Uyumu

The Nature of God and the Coherence of Human in the Stoic Philosophy

Özet

Stoacılık, tümtanrıcılık temelindeki felsefi tekçiliktir. Dünya tek bir maddesel özden (cevherden) meydana getirilmiştir. Akıl ve gücün her ikisinde de, evrendeki tüm hareket ve değişimlerin üretilmesinde gerekli olan maddesel öz yapısında vardır. Stoacı Tanrı görüşü aktif ve pasif üzerine kuruludur. Pasif, dölgerin biçim verdiği nesnesi tomruk gibi kâinattaki bütün maddeleri kapsarken; Tanrı olarak aktif ise, bir cümle ile ifadesini bulan veya bir yasa ile sergilenen düşünce veya iradedir. Doğanın tüm ürünlerinin tanrısal olması sebebiyle bütün insanlar da kutsanmıştır. İnsanın bedensel özü, Tanrı'nın maddesel özünüyle aynıdır. Zira Tanrı'dan ötesi maddedir, Tanrı'nın kenetleyici gücü sayesinde atomlar da her şeyi bir arada tutmaktadır. Maddesel dünya, Tanrı'nın kendisinin evrimidir.

Anahtar kelimeler: Stoacılık, Doğadaki Tanrı, Doğaya Katılan İnsan

Jel Kodu: Z19

Giriş

Kıbrıslı Zenon'un (M.Ö.334-262) sundurma altında halka açık verdiği felsefe derslerinden dolayı, sundurma (stoa) kelimesinden ismini alan stoacılığın Hıristiyanlığa yaptığı tesirlerini açıklarken; özellikle de, eserlerinde stoa düşüncesini irdelemiş olan Cicero (M.Ö. 106-M.Ö.43) ve stoacılığın yayılmasında olduğu kadar Hıristiyanlıkla bağlantı kurulmasını da sağlayan Seneca'nın (M.Ö.4-M.S.65) eserlerini incelemekteyiz. Elbette, stoa felsefesinin önemli savunucuları arasında öne çıkan diğer iki ismi, azatlı köle Epiktetos (50-130) ile Roma İmparatoru Marcus Aurelius (121-180) da, stoa felsefesine önemli katkılarda bulunmuşlardır. Cicero'nun yazılarıyla Roma İmparatorluğunda tanınan ve gayri şahsi Tanrı felsefesiyle Hıristiyanlığın karşıtı olan stoacılık; özellikle de Seneca, Epiktetos ve Aurelius'un görüşleriyle Hıristiyanlığa son biçimini vermiştir. Bu kâinatın dışında cennette bulunan Tanrı'nın İsa'da görüldüğünü ve konuştuğunu, İsa gibi her insanın da Tanrı'nın ruhunu bedeninde taşıyarak Tanrı'nın çocukları olduğunu, tıpkı İsa gibi bütün insanların da öldükten sonra bedenen ve şahsen dirileceğini bildiren Hıristiyanlığın; Tanrı'nın maddesel bir kudret olarak doğada saklı olduğunu, kâinata kıyasla bir kum tanesinden de küçük olan bir kişinin ölümle maddesel özünün doğayla kaynaşıp yok olduğunu, insanın bedeni gibi isim ve şahsiyetinin de silinip gittiğini vurgulayan stoa felsefesiyle çakışması ve mücadeleye girişmesi kaçınılmazdı.

Yaklaşık üç asır boyunca Roma İmparatorluğu bünyesinde tesirli olmuş, doğal hukuk yapılanmasıyla bu etkisini özellikle de adalet ve yargı sahasında hissettirmiş olan stoacılığı imanına katmadan, ya da, stoacı görüşleri ayetlerinde yansıtmadan, Hıristiyanlığın, Roma İmparatorluğunun tek resmi dini haline gelmesi mümkün değildi. Stoacılıktaki bilinmeyen gayri şahsi Tanrı'yı İsa olarak kişiselleştiren,¹ doğa yasalarını Tanrı takdirine ve doğanın tanrısal hakimiyetini de kaderciliğe dönüştüren Hıristiyanlık; stoacı dünya vatandaşlığını insanların kardeşliğine çevirmiş, uğradığı işkence ve kötülükleri hiçe sayan Epiktetos'un dünyevi hallere kayıtsızlığını da kadere teslimiyet imanının temeli haline getirmiştir. Stoa felsefesini savunmak ve geliştirmek yerine Yunan felsefesini de yoğunlaştırarak tanıtmak gayretinde olan Cicero'nun ahlak anlayışı,

¹ "Pavlus, Ares tepesi kurulunun önüne çıkıp şunları söyledi: 'Ey Atinalılar, sizin her bakımdan çok dindar olduğunuzu görüyorum. Ben çevrede dolaşırken, tapındığınız yerleri incelerken üzerinde, bilinmeyen Tanrı'ya diye yazılmış bir sunağa bile rastladım. Sizin bilmeden tapındığınız bu Tanrı'yı ben size tanıttayım. Herkese yaşam, soluk ve her şeyi veren kendisi olduğuna göre, bir şeye gereksinmesi varmış gibi O'na insan eliyle hizmet edilmez. Tanrı, tüm ulusları bir tek insandan türetti ve onları yeryüzünün dört bir bucağına yerleştirdi. Ulusların var olacağı belirli süreleri ve yerleşecekleri bölgelerin sınırlarını önceden saptadı. Bunu, kendisini arasinlar ve el yordamıyla da olsa bulabilsinler diye yaptı. Aslında Tanrı hiç birimizden uzak değildir. Nitekim, O'nda yaşıyor ve deviniyoruz; O'nda varız. Ozanlarınızdan bazılarının belirttiği gibi, Biz de O'nun soyunuzuz. Tanrı'nın soyundan olduğumuza göre, Tanrısal özün, insan düşüncesi ve becerisiyle biçimlendirilmiş altın, gümüş ya da taştan bir nesneye benzediğini düşünmemeliyiz. Tanrı, geçmiş dönemlerin bilgisizliğini görmezlikten geldi; ama şimdi her yerde herkesin tövbe etmesini buyuruyor. Çünkü dünyayı, atadığı Kişi aracılığıyla adaletle yargılayacağı günü saptamıştır. Bu Kişi'yi ölümden diriltmekle bunun güvencesini herkese vermiştir.'" (Kutsal Kitap, 2003: 1402)

doğaya uygun yaşama tarzından oluşur. Doğanın bir parçası olan insan, tanrısal akıl ile yönetilen doğanın yasalarını bilmiş olmakla; hem üstün bir akıl olarak Tanrı'dan kendisine bir pay alır hem de bu akıl sayesinde Tanrı ile arasında bir bağ kurmuş olur.

Cicero'ya göre, herkes için geçerli olan bu doğal yasa, Tanrı yasası olduğu için; tek gerçek yasadır, ilkeleriyle kişilere görevlerini bildirir, yasalarıyla hata işlemlerine engel olur, iyiliğin yegane kaynağıdır. Doğaya uygun yaşayan bir kimse, aşırıya kaçmaz, bedeninin tutkularına kapılmaz, zevk ve eğlencelere dalarak hayatını mahvetmez. Doğaya uygun yaşamla ulaşılan mutluluğun kaynağı, akıl ile keşfedilen doğa yasalarına uygun bir yaşama tarzının kurulması ve geliştirilmesidir. Cicero'ya göre, ancak bilge bir insan doğanın yasalarını keşfederek insanlara aktarabilir, doğal yasanın insanlar arasında tanınmasını ve yerleşmesini sağlayabilir. Zira, ahlaki hayatı öğrenmeyi ve gerçek yaşama uyarlamayı sağlayan bilgelik, en iyi önder olan doğaya uymanın gerçekte Tanrı'ya teslimiyet olduğunu bilmek demektir. Doğruyu yanlıştan ve iyiyi kötüden ayıracak doğru akıl ve gerçek bilgi yalnızca bilgelerin zihninde kök salıp gelişeceği için, erdem bilgelerin gayretiyle bilinir. Mükemmelleştirilmiş doğa olan erdem, insanda ve Tanrı'da aynı olduğu gibi, ahlaklı bir hayatı sağladığı ölçüde mutluluğun da temeli durumundadır. Zenginlik, şan, şöhret ve hatta sağlık bile erdemli yaşamın yerini alamaz. Çünkü erdemlilik, iyi olanı hayata hakim kılmak olduğu için, insanlar arasında çekişmeye neden olan servet ve şöhret, erdemnin yanında değil de karşısında yer almıştır.

Kâinata her şeyin önceden belirlendiğini, doğadaki diğer varlıklar gibi her insanın da logostan gelip logosa geri döneceğini, varlıkların kaderi haline gelen bu döngüden hiç bir şeyin kurtulamayacağını söyleyen Seneca için de; ahlaklı olmak ve Tanrı'nın kendisinden pay olarak verdiği akli kullanmak, bedensiz yaşayacakmış gibi davranarak duygularına hakim olmaya ve asla aşırılığa kaçmayıp bedensel istekleri zapt etmeye bağlıdır. Bedene köle olmamak, beden istekleri uğruna yaşamamak, daima daha fazlasını isteyerek tutkuların esiri haline gelmemek, Seneca'nın, ahlaklı ve mutlu bir kimse olmak için şart koştuğu temel ilkeleridir. Ölüm korkusunu yenmek, kaderin üstünlüğü karşısında dahi bireysel özgürlüğünün farkına varmak için felsefeyi araç olarak gören Seneca; ancak bilge kimselerin doğruluğu ve iyiliği kendisine ilke edinerek Tanrı düşüncesini ve insanları sevmeyi öğrenebileceğini öne sürmüştür. Aklını kullanıp doğaya uygun yaşayan herkesin mutluluğu hak edeceğini belirten Seneca'nın; her insanın bilge olmasının bedenine ekilen tanrısal tohuma bağlı olduğunu belirten sözlerinin, İncillere aktarılmış olması çok ilginçtir.² İnsanı kuşatan dış dünya ile kişinin

² "İsa, gölün kıyısında oturdu, çevresinde öyle büyük bir kalabalık toplandı ki, kendisi bir kayığa binip oturdu. Bütün kalabalık kıyıda duruyordu. İsa onlara benzetmelerle bir çok şey anlattı. Bakın dedi, ekincinin biri tohum ekmeye çıkmış. Ektiği tohumlardan kimi yol kenarına düşmüş. Kuşlar gelip bunları yemiştir. Kimi, toprağı az olan kayalık yerlere düşmüş. Toprak derin olmadığından hemen filizlenmişler. Ne var ki, güneş doğunca kavrulmuşlar, kök salamadıkları için kuruyup gitmişler. Kimi, dikenler arasına düşmüş. Dikenler büyümüş, filizleri boğmuş. Kimi ise iyi toprağı düşmüş. Bazısı yüz, bazısı altmış, bazısı da otuz kat ürün vermiş. Kulağı olan işitsin! Öğrencileri

kendi iç dünyası hakkında bilgi sahibi olan kimselerin mutluluk bilgisine sahip olduklarını, mutsuzluğun bilgisizlikten kaynaklandığını savunan Seneca; mutlu yaşamın temelini sükûnette bulur, iyi ve yanlış olanın ölçüsünün tanrısal öngörüye ve doğal yazgıya uygun olması gerektiğini belirtir. Kişi hangi durumda olursa olsun, başına gelecek her şeye karşı kayıtsız kalmak ve kendi dengesini kaybetmemek zorundadır. Zenginlik, fakirlik, iyilik, hastalık, başarı, iflas, şan, zafer, mağlubiyet vs., gibi başa gelebilecek her hale karşı kişi mutlaka kayıtsız kalmak zorundadır. Aksi takdirde, sınırı aşmış ve ölçüsüz davranmış olur ki, bu da kişiyi mutsuzluğa sürükler. Ölüm korkusu da, ciddi bir mutsuzluk kaynağıdır. Her insan, her canlı ölümü tadacağı için, Seneca'ya göre, her canlıyı kuşatan bu doğa yasasını kabullenmek, ölümün her an gerçekleşeceğini düşünerek bir işi yarına ertelememek ve bu günü boşa yaşamamak esastır. Hastalık ve sağlık gibi zenginlik ve fakirlik de kaderin bir sonucu olduğuna göre, bunlar için kaygılanmaya hiç gerek yoktur.

1. Doğaya Uygun Hayat

İnsan canının dahi bir değerinin olmadığını, canını küçük gören bir kimsenin kaderin önüne çıkardığı iyilik ya da kötülük seçeneklerinden daima iyiye yöneleceğini belirten Seneca'ya göre; deprem ve felaketler Tanrı'nın bir cezası değildir, ne kadar çetin olursa olsun kaderin getirdiği her şeyi kabullenip doğa yasasına boyun eğebilen bir kimse özgürlüğe ulaşabilecektir. Köleliği dahi kaderin verdiği bir şey olarak gören Seneca'ya göre; kişinin bilge olup olmaması dahi kaderine bağlı olduğundan, her şey bir Tanrı öngörüsünden başka bir şey olmayan kaderin elindedir. Aklı kendisine rehber kılan bilge kişi, aklı sayesinde doğanın yapısını kavradığı ölçüde bilgili insanlar arasına

gelip İsa'ya, halka neden benzetmelerle sesleniyorsun, diye sordu. İsa şu cevabı verdi: Göklerin Egemenliğinin surlarını anlama yeteneği size verildi, ama onlara verilmedi. Kimde varsa, ona daha çok verilecek ve o bolluk içinde olacak. Ama kimde yoksa, kendisinde olan da elinden alınacak. Çünkü, gördükleri halde görmezler, duydukları halde duymaz ve anlamazlar." (Kutsal Kitap, 2003: 1210)

"İnsanın tanrı katına girmesine şaşıyor musun? Tanrı insana gelir, aslında daha büyük bir yakınlıktır bu, insanın içine iner. Tanrı olmadan bilgelik de olmaz. İnsanın bedenine tanrısal tohumlar serpilmiştir, bu tohumlar iyi bir ekiciye düşerse, indikleri köküne benzer, çıktıkları yere eşit sürgünler sürer. Kötü bir ekiciye düşerse de, tıpkı çorak veya bataklık topraklar gibi öldürür tohumu, ürün yerine yoz otlar biter." "Bir tohumu eker gibi saçalım sözleri. Tohum minicik de olsa, uygun bir ortam buldu mu, açığa çıkarır gücünü; küçükken, koskoca bir bitki olmaya doğru gelişir. Akıl da böyle yapar, görünüşte çok geniş bir yere yayılmış değildir. İşlendikçe gelişir. Az söz söylense de, ruh bunları özümserse, sözler sağlıklı olur, filizlenirler. Temel ilkelerin durumu da, tohumları gibidir, küçük bir yer tutsalar da, çok etkili ve verimli olurlar, yeter ki uygun bir ruh yakalasin onları ve içine geçirsin. Karşılığında o ruh da bir çok filizler üretecek, aldığından daha fazlasını geri verecektir." (Seneca, 1999; 175, 96)

katılmaktadır. Şu halde bilgiyi elde etmek için çaba sarf etmek bilgili bir kimse olmanın ön koşulu olsa dahi, akli ile doğaya uygun yaşamının bilgisine erişen ve sürekli olarak geliştirdiği bu bilgiyi hayatına uyarlayan kimse bilge bir kişidir. Akli ile doğanın yapısını kavrayan, kendisinin doğanın dolayısıyla tanrının bir parçası olduğunun farkına varan bilge bir kişi; elbette nelerin kendi elinde ve nelerin de kaderin hükmünde olduğunu çok iyi bilir. Bilge kişi duygularının efendisidir, hayatında daima akli esas alır, para sahibi olsa dahi her şeyini kaybetmek onu asla korkutmaz, çünkü her şeyini kaderine borçlu olduğunu bilir, günün birinde kaderin servetini veya sağlığını tümüyle geri alabileceğinin de farkındadır.

Seneca gibi Epiktetos da, akli kullanarak doğaya uygun³ yasayı mutluluğun temel koşulu olarak görür, ahlakın nihai maksadının yine mutluluğa kaynak olduğunu savunur. Akli ile doğaya uygun olanı seçen ve yaşama tarzını bu akılcı seçim üzerine kuran kişinin, doğanın belirlediği kaderine boyun eğerek davranışı nedeniyle mutluluğa ulaşacağını belirten Epiktetos; ahlaki olanı belirlemek gayesiyle, hemen her olayda kişinin kendi elinde olan veya bireysel kudretini aşan diye bir ayırım yapmıştır. Akli sayesinde elinde olan şeyleri kaderini yenmek için kullanan kişinin gücünü aşan işlerde kadere teslim olarak boyun eğmesini mutlu olmasının en önemli koşulu haline getirmiştir. Kişinin akılcı seçime ve bilgiye dayanan davranışlarıyla erdeme yönelebilmesi için, Tanrı⁴ bilgisine ulaşmak gerektiğini de şart koşan Epiktetos'a göre;

³ "Dünyada olup biten şeylerin bir kısmı elimizdedir. Elimizde olanlar fikirlerimiz, yaşayışımız, arzularımız, eğilimlerimiz, nefretlerimiz bir kelimeyle bütün hareketlerimizdir. Elimizde olmayanlar: eşya, mülk, şöhrat, mevki bir kelimeyle hareketlerimiz arasında olmayan şeylerdir. Maddi serveti bize kaybettiren irademizin elinde olmayan yabancı bir kuvvettir. Onlara sahip olmamak veya kaybetmek utanılacak bir şey değildir. Öç almam ve bana yapılan fenalığa karşı koymam icap etmez mi? Dostum sana fenalık yapılmamıştır, zira iyi ve kötü senin iradene tabidir. Her hangi bir kimse sana karşı haksızlık yaparak kendisini yaralamış ise, bu fenalığı ona iade ederek neden sen de kendi kendini yaralamak istiyorsun? Hakikaten hikmeti seviyorsak irademizi hadiselerle göre öyle tanzim edelim ki olan şeylerden ve olması icap ederken olmayan şeyler yüzünden daima mesut bir halde kalalım. Arzu ettiğimiz şeylerden asla mahrum kalmaz ve korkmamızın sebebi olan hale de asla düşmeyiz. Böylece kedersiz ve endişesiz olarak hemcinslerimizle yaşayıp gider, tabii ve sonradan doğmuş olan bütün bağlarımızı koruruz. Bellenmesi lazım gelen ilk bilgi rabbanî inayetiyle her şeyi idare eden bir Tanrı'nın var olduğu, yalnız hareketlerimizin değil fakat duygularımızın ve fikirlerimizin ondan saklanmayacağıdır." (Epiktetos, 1997; 17, 54, 85)

⁴ "Tanrı babandır ve o senin içindedir. Bu asaleti unutursun, nereden geldiğini ve içinde ne taşıdığını bilmezsin. Halbuki hayatının bütün hareketlerinde hatırlaman lazım gelen budur. Her an kendine de ki: beni yaratan Tanrıdır ve Tanrı benim içimdedir. Tanrının mahiyeti nedir? Zeka, ilim, nizam ve akıldır. Tanrı seni şahit olarak çağırır ve sana sorar: iradeden başka bir yerde hayır ve şer olmadığı doğru mudur? Bir kimseye zararım oldu mu? Herkese faydalı olacak şeyleri herkesin iktidarına vermedim mi? İnsan bu dünyada Tanrı'nın mahiyetinin ve yarattığı eserlerinin seyircisi, Onun müfessiri olmalıdır. Hiç olmazsa uluhiyetin sende bittiği yerde bit. Uluhiyet kudreti sende kendisini anlayacak kabiliyette zeki bir ruh vermekle bitmiştir. Uluhiyet kudretini kullanmasını bil. Neden şikayet ediyorsun? Tanrı sana zatında bulunan en büyük, en asil, en şahane, en ilahi şeyi, fikirlerini iyice kullanma kabiliyetini ve en hakiki nimetleri kendinde bulmak iktidarını verdi. Daha

sadece davranışlarıyla Tanrı'ya benzeyen kişiler, erdemli ve iyi hayatın gereklerini yerine getirebilir, aşırılıktan ve duygusallıklardan kendisini koruyarak arzularının efendisi gücüne sahip olabilir. Şu halde, iyiliğin de kötülüğün de kaynağı insandır, her insanın içinde olan Tanrı babadır ve iyidir, kötülükler tutkularının esiri olmuş insanların eseridir. Kin duyma, öç alma, sevme vs., gibi duygular kişiyi bir yere sürükler, ancak aklını kullanan kimseler iyiliğin ve doğruluğun yolundan sapmazlar.

İyi ya da kötünün ne olduğunu bilen herkesin bunlardan birisini seçmek konusunda özgür olduğunu belirterek ahlaki sahada kaderin pek bir gücünün olmadığını öne süren Epiktetos; Tanrı'ya baba der, Tanrı'nın insanın içinde olduğunu söyler, akıldan ve bilgiden uzaklaştıkça Tanrı'dan da uzaklaşılacağını savunmuştur. Stoacı bir anlayışla, Tanrı ile kâinatın bir olduğunu, bu nedenle kâinattaki her varlığın gerçekte Tanrı'nın bir parçası olduğunu savunan Epiktetos'a göre; insan da Tanrı'nın bir parçasıdır, Tanrısal akıldan pay almıştır, kâinatın dikkatle incelenmesi halinde Tanrı'ya ulaşılır. Hangi şart altında olursa olsun, Tanrı bilgisini dolayısıyla insan ve tabiat doğasını öğrenme gayretinden vazgeçilmemesini öğütleyen Epiktetos; zorluklar altında kalınsa ya da felaketten felakete sürüklense de, erdemli olmaktan yani iyi ve bilgiye yönelmekten geri kalınmamasını ister.

Tanrının insanların babası olduğunu ve bütün insanların da Tanrı'nın çocukları olarak birbirinin kardeşi olduğunu belirten Epiktetos'un düşüncelerinden⁵ etkilenerek, kişinin parçası olduğu doğaya ve evrensel akla uygun davrandığı sürece hiç kimsenin kendisine zarar veremeyeceğini vurgulayan Aurelius, doğaya ve akla uygun yaşamakla mutluluğa ve erdeme ulaşılacağını savunur.⁶ İyi ve kötünün ne olduğunu ayırt etmeyi

fazla ne istiyorsun? Bunun için sevin, bu kadar iyi bir babaya teşekkür et ve biteviye duadan geri kalma." (Epiktetos, 1997; 49,72, 80)

⁵ "Ne Tanrı'nın ne olduğunu, ne de insanın ne olduğunu biliyorsun. İyiliğin ve kötülüğün mahiyetinden bile haberdar değilsin. Sen bir insansın, bir dünya vatandaşısın, Yüce Tanrı'nın oğlusun ve bütün insanların kardeşisin." (Epiktetos, 1997; 83)

⁶ "Doğaya uygun bir yaşam sürmenin ne anlama geldiğini sürekli olarak düşünürüm. Doğaya uygun bir yaşam sürmeyenlerin de başına gelen şeyler doğaya uygundur. İnsandan gelen şeyi tanrıya, tanrıdan geleni de insana bağlamadıkça başarılı olamayacaksın. Evren değişim, yaşam ise düşüncedir. Seni değiştiren gücün içinde olduğunu aklından çıkarma; bu, yaşamın ve insanın ta kendisidir. Kendinin dışında gerçekleşen olaylara kızma, olgun bir başak gibi biç yaşamı. Kendi doğanla ve evrenin doğasıyla ilgilen, o yoldan yürümeye devam et, sonuçta her ikisinin yolu ortaktır. Her şey birbirleriyle bağlantılıdır, bu bağ da kutsaldır, insana yabancı olan bir şey de yoktur, her şey evrensel düzeni oluşturur. Aynı akli paylaşan varlıkları düşündüğümüz zaman dünyanın, tanrının ruhun, yasanın, aklın bir ve ortak olduğu sonucuna varıyoruz. Maddesel her şey evrensel ruha karışır ve onun tarafından yutulur, tüm hatıralar birdenbire sonsuzlukta kaybolup giderler. Akıllı bir insanın doğaya ve akla uygun davranması aynı şeydir. Tanrı, her şeyin nedenidir. Dünyanın tamamı evrende bir noktadan ibarettir. Benim yaşadığım yer ise, noktanın bir parçasından ibaret. Evrenin ne kadar küçük bir parçasını oluşturduğunu düşünmelisin. Ben bütünün bir parçasıysam her şeyi mutlulukla karşılayabilirim. Sana verilen küçücük zamanın, toplam zaman içindeki yerini bir düşün. Evren her şey ile uyumludur, benimle de uyumludur. Her şey doğadan gelir, doğada varlığını sürdürür ve oraya geri döner. İnsanın bedeninde ve aklında bir anlık bir zaman diliminde ne kadar fazla şeyin olup bittiğini düşünmelisin. O zaman evrende bir

sağlayan erdemlilik, kişinin kendisini tanımasını sağlar. Daima insanın karşısına iyi ya da kötü olmak üzere iki eğilimin çıktığını, ancak erdemlilikle kötülüğe kapılmaktan kurtulabileceğini vurgulayan Epiktetos; aklıyla doğayı keşfeden ve iradesiyle de doğaya uygun bir hayat süren bilge kişilerin, iyilikten uzaklaştıran tutkulara karşı azimli olabileceğini savunmuştur. Tanrısal bir pay olarak akıl her insana eşit olarak dağıtıldığı halde, aklının farkına vararak kullanmasının derecesi farklıdır. Aklını kullanan, bilgiye dolayısıyla doğaya ve Tanrı'ya yönelen kimsenin kahine danışmaya da ihtiyacı yoktur. Zira kader ile özgürlük arasında kalan kişi, kadere bağlı olanın da kendi elinde olanın da bilincine varmıştır. Tutkularına bağlandığı köleliği söküp atan ve bütün düşüncesiyle Tanrı'ya bağlanan kimselerin özgür kişiler olduğunu belirtmiş olmakla Epiktetos; özgürlüğü akla kılmış, kaderin bir tecellisi olarak gördüğü servete ulaşma ve hatta sağlıklı kalma emelini dahi mutsuzluğun kaynağı haline getirmiştir. Mutluluk ve erdemlilik, tutkuları yok edip aklın hakimiyetinde bir hayat sürmeyi zorunlu kılar. Zayıflık ya da fakirlik kaderin bir cilvesi olduğuna göre, kendisini kâinatın ve dolayısıyla Tanrı'nın bir parçası olarak gören insan, istese de istemese de kaderin kendisine verdiği bu konuma uygun düşen görevleri yerine getirmek zorundadır. Zengin zenginliğinin ve efendi efendiliğinin gereğini yapacağı gibi, köle de köleliğini bilmelidir. Kaderin kişiye

anda ne kadar fazla şeyin olup bittiğine şaşamazsın. Yaşam kısadır, amacımız tanrısal yasaya uymak ve kamu yararına işler yapmaktır. Kötünün ne olduğunu bilen, onun yanlış olduğunu kavrayan insanlar, yanlış yapan insanların da doğasını anlayabilirler. Bu insanlar, benimle aynı kandan ve aynı tohumdan geldikleri için değil, benimle aynı aklı ve aynı tanrısal parçayı paylaştıkları için akrabamdırlar. Akıl hepimizde varsa ve ortaksa, bizi akıllı yapan mantık da herkeste ortaktır. O halde ne yapıp yapmayacağımızı belirleyen mantık ortak bir şeydir. Buradan evrensel yasanın da ortak olduğu, hepimizin evrenin bir kentinin vatandaşları olduğumuz sonucuna da ulaşabiliriz. Her şeyi içine alan tek bir uyum vardır, evren de bu uyumlu varlıkların bir araya gelmesinden oluşmuştur. Kader ise, nedenlerin toplamından meydana gelir. Cahiller bile şöyle derler, başıma şöyle bir şey geldi, yani ona gönderildi, onun kaderinde vardı. O halde, kaderimizde olan her şeyi kabul etmeliyiz. Kader doğal düzene bağlıdır. Kader ve tanrısal öngörü iç içe geçmiş ve birbirlerine bağlanmıştır. İnsanın sanki o gün ölecekmiş gibi tembel olmadan yaşaması gerekir. İnsana zenginlik, ün, zevk veya başka bir şey mutlu bir yaşam sağlamaz. Mutlu bir yaşam, insan doğasının yapması gerekenlerdir. Dikkatlice düşünürsen yenilmez olursun, tutkularından sıyrılmış bir insan güçlü bir kale gibidir. Sadece iki şey önemlidir, doğaya uygun davranmak ve kaderinden memnun olmak; böylece her türlü dertten kurtulursun, yasalara uygun davrandığın için doğru yoldasın. Doğum ve ölüm, doğanın sırlarıdır. Benzeri öğeler birleşirler ve dağılırlar. Sen bütünü bir parçasısın. Seni yaratan şeyin içinde yok olacaksın. Bir değişim süreci sonunda geldiğin yere geri döneceksin. Çok sayıda hayvan tüketiliyor ve onların hepsi kendilerini yiyenlerin bedenlerine gömülüyorlar. Evrendeki dönüşüm hiç bir zaman sona ermez. Fakat hepsi belli bir dönüşüm geçirdikleri için herkese yer var. Maddenin gerçeğine nasıl ulaşabiliriz, maddesel olanı nedensel olandan ayırt ederek. Ölüm değişim demektir. Doğanın istediği şeylerden biri de ölüm olduğuna göre, ölümü küçümseyip seve seve beklemeliyiz. Sakince ölümü beklemeliyiz, çünkü ölüm bir canlının oluştuğu öğelerin serbest bırakılmasından başka bir şey değildir. Bütün bunlar doğaya uygun şeylerdir ve doğaya uygun olan hiç bir şey kötü değildir. Ölümünden sonra hiç bir şey hissetmeyeceğine göre acıları ve zevkleri de hissetmeyeceksin. Artık bedenine hizmet etmeyeceksin. Atomlardaki karışıklıkta, bağlantı, dağılma, birlik, düzen ve tanrısal öngörü vardır." (Aurelius, 2006; 20, 32, 44)

yüklediği görevi, birey eksiksiz yerine getirmek zorundadır. Bilge kişi de, sadece öğretmekle değil insanlara örnek ve önder olmakla görevlidir.

Köleyken, hastayken, fakirken mutlu olabilen Epiktetos'un nasihatlerini tutarak, kendisini yargılarına göre biçimlendiren ve yazgısından razı olan Marcus Aurelius da stoa felsefesini⁷ benimsemiştir. Kâinattaki her varlığın Tanrı'nın gücüyle birbirine bağlı

⁷ "Stoacılar felsefe konularını fizik, ahlak ve mantık olmak üzere üç bölüme ayırırlar. Stoacılar felsefeyi canlı varlığa benzetirler: mantık kemik ve sinirlere karşılıktır, ahlak etli kısımlara, fizik de ruha. Ya da yumurtaya benzetirler: kabuğu mantıktır, akı ahlaktır, içi yani sarısı da fiziktir. Ya da bitek bir tarlaya benzetirler: çit mantıktır, urun ahlak, toprak ya da ağaçlar da fiziktir. Stoacıların söylediği gibi, felsefenin hiç bir parçası ötekenden ayrılmış değildir, tam tersi hepsi iç içedir. Gerçek mantıkçının her zaman için bilge olduğunu özellikle belirtirler; çünkü fizik alanında olsun, ahlak alanında olsun, her konu ancak mantık alanındaki çalışma sayesinde kavranır. Stoacılar felsefenin ahlak bölümünü içgüdü, iyi ve kötü şeyler, tutkular, erdem, erek, en yüksek değer, eylemler, ödevler, özendirme ve caydırmalar gibi alanlara ayırırlar. Stoacılar göre, canlı bir varlığın ilk içgüdü, doğanın daha başlangıçta içine koyduğu kendini koruma içgüdüdür. Doğa, hayvanlarla bitkiler arasında fark gözetmez, çünkü içgüdü ve duyum dışında bitkilerin yaşamını da düzenler, bizde de bitkisel şeyler olur. Bu nedenle, Zenon, 'İnsan Doğası Üzerine' adlı eserinde ereği doğaya uygun yaşama olarak saptayan ilk filozoftur, bu aynı zamanda erdeme uygun yaşamaktır, zira doğa bizi erdeme yöneltir. Erdeme uygun yaşamak, doğal olayların deneyimine uygun yaşamakla aynı şeydir, çünkü bizim yapımız evrenin bir parçasıdır. bu nedenle erek, doğaya uygun yaşamaktır; başka deyişle, ortak yasanın yani tüm evrene yayılmış olan aklın yasaklayageldiği şeyleri yapmadan, hem insan doğasına hem evrenin doğasına göre yaşamaktır. Mutlu insanın erdemi ve yaşam mutluluğu işte budur; her şey evreni yönetenin iradesiyle her birimizin içinde bulunan daimonla uyum içinde gerçekleştiği zaman. Erdemli insanlar, tanrısal varlıklardır, çünkü içlerinde tanrısal bir yan vardır. Erdemli insanlar, tanrılara kurban kesecek ve temiz kalacaklardır. Stoacılar göre, bilge, tanrılara dua edecek ve onlardan iyilik isteyecektir. Tanrı tektir; akıl, kader ve Zeus diye adlandırılır, ama bunlardan başka Tanrı'nın daha bir sürü adı vardır. Başlangıçta tanrı kendi başına idi, sonra tüm tözü hava sayesinde suya dönüştürdü. Nasıl ki tohum oluşun içinde yer alıyorsa, aynı şekilde tanrı da evrenin yaratıcısı ilkesidir, maddeyi de kendisi sayesinde bundan sonraki oluşumlar için etkin hale getirir. Stoacılar göre, etkin ve edilgin olmak üzere evrenin iki ilkesi vardır. Edilgin ilke niteliği olmayan tözdür, yani maddedir; etkin ilke ise, bu tözün içindeki nedendir, yani tanrıdır. Tanrı sonsuzdur ve maddenin tüm kapsamı içinde her şeyin yaratıcısıdır. Stoacılar göre, kozmos sözcüğü üç anlama gelir. Niteliğini kendine özgü biçimde tüm tözden alan tanrının kendisi, bu nedenle bozulmaz ve yaratılmamıştır, evrensel düzenin yaratıcısıdır, belli zaman dönemlerinde tüm tözü kendi içine alır, sonra gene kendinden yaratır. Tanrı ölümsüz bir varlıktır, akıllıdır, mutluluk içinde kusursuz ya da zekidir, Tanrı'ya hiç bir kötülük bulaşmaz, dünya ve dünyadaki şeylerle yakından ilgilidir, insan biçimli değildir. Evrenin yaratıcısıdır ve hem genel olarak hem her şeyin içine yayılan özel bir parçası olarak her şeyin babasıdır, çeşitli güçlerine göre bir çok adla adlandırılır. Her şey onun sayesinde olduğu için ona Dia derler, yaşamın nedeni olduğu ve tüm yaşama yayıldığı için Zena derler, toprağa egemen olduğu için de Demeter'dir. Zenon, tanrının özünü, tüm dünya ve gökyüzü olarak tanımlar. Dünya bir tanedir ve sonludur, küre biçimlidir, çünkü devinime en uygun biçim budur. Doğa terimini, bir yandan dünyayı bir arada tutan şeyi, bir yandan da toprak üstündeki şeyleri yaratan gücü belirtmek için kullanıyorlar. Kader, varlıkların birbirine bağlı nedenidir ya da dünyayı yöneten akıllıdır. Stoacılar göre töz, bütün varlıkların ilk maddesidir. Madde de, kendisinden her hangi bir şeyin çıktığı şeydir. Bütüne ilişkin olan töz ya da madde ne azalır ne de çoğalır." (Diogenes L. 2003; 316, 330, 336)

olduğunu, kişi için iyi ve yararlı olanın tüm insanlar için de iyi ve faydalı olduğunu belirten Aurelius, bütünü bir parçası olarak her bir insanın kendisine düşen görevi yerine getirmesi gerektiğini belirtmiştir. Kölelik kadar toplumsal ayrıcalıkların da tanrısal bir öngörü veya doğal bir yasa olduğuna inanmış olduğundan, verilen göreve itiraz kadar önceden belirlenmiş yazgıya isyanı da kesin bir şekilde reddeder. Toplumsal konumlarındaki eşitsizliğe rağmen her insanın akıl gibi ortak bir özelliğe sahip bulunduğunu, insanların aynı tohumdan geldiği için birbirinin kardeşi olduğunu belirten Aurelius; kâinatın her varlığı birbirine bağlayan güçlü bir bütün olduğundan, kâinatın öze bütün insanların sahip bulunduğu ısrar eder. Kâinat içinde aynı özden yaratılmış olan bütün insanların kardeş olduklarını ve birbirleri için yaratıldıklarını ısrarla tekrar eden Aurelius; bir düzen içinde karşı konulmaksızın hükmünü yürüten kâinat yasasının insanları birbirine muhtaç kıldığını, insanları birbirlerini sevmeye mecbur ettiğini, bu yönüyle de Tanrı'nın izlenmesi gerektiğini savunur.

2. Doğadaki Tanrı

Stoa felsefesi, gerçekte, idealar diyarının kusurlu bir kopyası olarak gördüğü dünyadaki varlıkları değişmeye ve sonunda da yok olmaya mahkum oldukları için adeta hiç sayan platonik felsefenin tam aksine, her tür bilginin kaynağı olarak bu varlıkları kavrayıcı duysal izlenimler olduğunu öne sürmekte, doğru bilgiye ulaşmak için de deney yönteminin kullanılmasında ısrar etmektedir. Maddi dünyanın ve içindeki bütün varlıkların deney yoluyla gözlenmesinin, bir sonuç çıkartılarak, bilginin olduğu kadar aklın ve kavramların da kaynağının deney olduğunun ileri sürülmesi, stoa felsefesinin temelini oluşturmaktadır. Ayrıca, dış dünyaya ait nesnelerin insanların duysal izlenimlerini biçimlendirdiği, insanların içindeki zihinsel hallerinin olduğu kadar faaliyetlerinin de bu duysal kavrayışlara doğrudan etkide bulunduğu görüşünü benimseyen stoacılar; dış dünya ile algılayış arasında sürekli bir karşılıklı etkileşimin bulunduğunu öne sürmüşlerdir.

Deney yoluyla dış dünyanın kavranmasını, içsel duyular ve kavrayışlarla da yasa bilgisine ulaşılmasını öngören stoa felsefesinde; akıl ve düşüncenin rolü asla ihmal edilmemiş, bilgiye ulaşılmasında deney ile akla olduğu kadar düşünce ile duygulara karşılıklı roller verilmiştir. Böylece bilginin tek kaynağının Tanrı olduğu ve ruhani tefekkür (istihareye yatma) yoluyla bilgiye ulaşıldığı anda da Tanrı'yla buluşarak kurtuluşa erişileceği hakkındaki gnostik yönelişlere asla itibar edilmemiştir. Bilginin idealar sahasındaki Tanrı katında, ne artıp ve ne de azalmadan hiç değişmeksizin öylece bir bütün olarak var olduğu, ancak ruhani anımsama yoluyla elde edileceği vs. şeklindeki platonik tarzların, deneyciliğin zorunlu kıldığı duyumculuğu öne çıkartmış olan stoacılar için son derece önemsiz olduğunu belirtmek, hiç de yanlış olmayacaktır. Stoa düşüncesinde Tanrı doğanın dışında olmadığı ve kendisini doğada gösterdiği için;⁸ ne

⁸ "Aristoteles, hocası Platon'un görüşlerine karşı çıkarak 'Felsefe Üzerine' adlı yapıtının üçüncü kitabında bir çok şeyi karıştırır, çünkü bir yandan tüm tanrısallığı akla yükler, bir yandan dünyanın kendisinin tanrı olduğunu söyler, öte yandan da bir başkasını dünyanın başına koyar ve

Tanrı ve ne de bilgi, maddesel kuvvetin dışında kalan ve duyuşsal deneyi aşan bir (idealar) sahadadır. Bu nedenle, deney ve akıl platonizmde olduğu gibi birbirine karşıt iki ilke halinde değil, birbirini tamamlayıcı bir etkileşim içindedir.

Stoacılar, tanrısal ve ruhsal âlemi bütünüyle maddesel ve fiziksel varlıklar olarak görmedikleri halde, içinde yaşanan dünya hayatında doğrudan tesirlerinin olabileceği görüşünü benimsemişler, bu âlemdeki varlıklarla irtibata geçilerek gelecekle ilgili bilgilerin bile alınabileceği duyusuna dahi kapılmışlardır. Böylece, ruhu maddesel bir varlık veya bedensel bir öz olarak görmelerinin⁹ sonucunda, ruhta var olduğuna inanılan her halin aynı zamanda diğer yönüyle maddi olduğunu savundukları için; erdemler ve kavramlar bile maddidir. Tanrı'yı doğa içinde aradıkları için, tıpkı doğa gibi tanrıların da cömert olduğu ve hayırseverliği sevdiği inancını dile getirmişlerdir. Tanrılar kadar ruha da yol açtığı etkileri dikkatle gözlemlenerek duyuşsal olarak keşfolunabileceğini belirten stoacılar, doğru algıya ulaşabilmede izlenim ile hayal arasında tam bir ayırım yapmışlardır. Hayalin gerçek yaşamda bir karşılığının olmadığını, gerçek kaynağa

ona dünyayı döndürerek yönetme ve koruma görevini verir, başka bir yerde kendisinin tanrı olarak belirttiği gökyüzünün dünyanın bir parçası olduğunu düşünmeden gökyüzü ısısına tanrı der. Böylesi bir hız içinde gökyüzünün tanrısalığı nasıl korunabilir? Gökyüzünü de tanrı sayarsak, bu denli çok sayıda tanrı nereye yerleşecek? Aristoteles tanrının bedensiz olmasını istediğinde, onu her türlü duygudan ve üstelik sağduyudan da yoksun bırakır. Gerçekten tanrı, bedenden yoksunsa, nasıl dönebilir ya da durmadan dönüyorsa nasıl dingin ve mutlu olabilir? Tanrılar atomlardan oluşmuştur diyelim, öyleyse sonsuz değillerdir. Atomlardan oluşan bir şeyin ortaya çıkış anı vardır, öyleyse bu andan önce hiç bir tanrı yoktur, tanrıların başlangıcı varsa yok olup gitmeleri de zorunludur. Bu durumda, tanrıda olmasını istediğimiz mutluluk ve sonsuzluk nerededir? Doğada insan aklının, mantığının, gücünün , yeteneğinin yapamadığı bir şey varsa, kuşkusuz, insandan daha üstün bir şey vardır, göksel olaylar ve düzeni sürekli olan her şey insan tarafından gerçekleştirilemez, bu durumda gerçekten tanrı vardır. İnsanların yeteneğinden yola çıkarak evrende bir aklın var olduğunu ve bunun hem oldukça üstün hem de tanrısal olduğunu düşünmek zorundayız. Doğadaki bu denli büyük, uyumlu, aynı amaca yönelmiş ve kesintisiz bağlantıdan dolayı, kim söylediklerimi onaylamak zorunda kalmaz? Bu şeyler, tanrısal ve her yerde var olan tek bir güç tarafından bir arada tutulmasaydı, dünyanın kendi aralarında uyumlu tüm parçaları için geçerli olmazdı. Tüm dünyayı içine alan ve onu koruyan bir ana madde vardır, bu ana madde duygusuz ve akılsız değildir, bu yönlendirici güç insanda arzuları harekete geçiren akıldır." (Cicero, 2006; 39, 48, 71)

⁹ "Nasıl ki ateş ezilemezse (çünkü kendini ezenin yöresine dağılır), nasıl ki hava sopayla veya kılıçla yaralanmaz kesilmez de kendine vuran aracın yöresini sararsa, aynı şekilde ruh, çok ince bir maddeden yapılmış olan ruh da ne yakalanabilir ne bir beden içine sokulabilir; inceliği sayesinde kendiliğinden yöresini sıkıştıran her şeyi deler geçer. Nasıl ki yıldırım çok geniş bir alanı sararsa aydınlatsa da, küçücük bir yerden kaybolup giderse, ruh da, ateşten daha ince olduğu için her bedenden geçip gider. Büyük bir ruh tanrıya boyun eğmeli ve evrensel yasa neyi istiyorsa, hiç duraksamadan katlanmalı ona. Ruh, ya tanrısal nitelikli öğeler arasında kalmak üzere daha nurlu ve daha iyi hayata yollanır, ya da, eğer doğaya karşıacak ve tek varlığa dönecekse bir sıkıntısı olmayacaktır, hiç olmazsa. Ruhumuz bu beden zindanındayken bile, hatalardan kurtulup tertemiz ve hafifçecik o tanrısal düşüncelere yükseldiği zaman da yine o yüce katta olacaktır. Her günümü iyi düşüncelerle, ruh yüceliğiyle gönençli ve kutlu yaparım ben kendi kendime. Ruh da, kendine yabancı olan şeylerden kurtulup hiç bir şeyden korkmayarak sükun bulduğu, hiç bir şeye haset duymayarak zenginliğe eriştiği zaman ancak daha büyük yüceliğe erişir." (Seneca, 1999; 129, 167)

dayanan izlenimin ruhun kendisi ve sebebi hakkında doğru bilgiyi içerdiğini savunan stoacılara göre; doğru algının kavranabilmesi için nedensel olarak gerçek bir nesneye sahip olması, bu nesneyle tam bir uygunluk içinde bulunarak açık ve kesin bir şekilde nesneyi temsil etmesi gerekmektedir. Şu halde her şey doğada ve nesnede saklıdır, doğrunun ölçütü olan algının gerçek kaynağı nesnelerin kendisidir, akıl tarafından onaylanan böyle bir algı da ilmi bilgiyi oluşturduğu için bilimin kendisidir. Akıl tarafından da onaylanmış güvenilir ve sağlam bir algı olarak bilimsel bilgiyi insanlar arasında bir değerlendirme ölçütü haline getirmiş olan stoacılar; bilgisizlik ile bilgi arasında nasıl belirgin bir fark varsa, sıradan insanlar ile bilgi sahibi insanların da derhal fark edilebileceğini savunmuşlardır.

Doğru bilgiye, kavrayıcı algıya kesinlikle sahip olamayan sıradan insanların, ne yaptığını bilmez bir halde her an hata yapmaya meyilli kimseler olduklarını neden göstererek, ya da, iradesiz ve hedefsiz kimseler olarak zayıf ve çaresiz olduklarını öne çıkartarak stoacılar; bilgi ile insanların yanılmaz ve hata yapmaz bir hale geldiğini savunmuş, bilgili insanları da üstün kişiler olarak görmüşlerdir. Doğru bilgiye sahip olduğu halde hiç bıkmadan usanmaksızın bilgiyi aramaya devam eden bu üstün kimselerin, doğa ile Tanrı arasında pek bir ayırım yapmaksızın tabiatı adeta bir Tanrı sahası olarak kabul edeceğini belirten stoacılar; her şeyi doğa içinde arama yoluna gittikleri için, gerçekten var olanlar kadar ruhlar ve tanrılar bile maddesel ya da cisimsel olarak da var olanlardır. Böylece, duygu ve sevinç, üzüntü ve heyecan gibi ruhta var olduğuna inanılan her halin bile maddesel ya da cisimsel olarak da var olmaktadır. Platonizmin tam tersi bir anlayışla, her şeyi maddeye ve cisme indirgemiş olan stoacılar, doğa bilgisine ulaşmayı amaç edinmişler¹⁰, doğanın ilkelerinin neler olduğu ve bunun tanrılarla olan bağlantısının nasıl kurulduğu vs., gibi çok çeşitli soruların üzerinde durmuşlardır. Zira stoacıların tanrıları ve ilahların ilahı olan yüce Tanrı dahi, kuvvetlerin kuvveti olarak maddeseldir, fakat iyi ve mükemmeldir, bu nedenle kâinat ve tabiat da iyi ve mükemmeldir.

Her tanrı kendi sahasında güçlüdür, ancak bütün ilahların üzerinde yer almış olan yücelerin yücesi, en büyük kuvvettir. İlahların üzerindeki bu tek Tanrı öylesine büyük bir güçtür ki, bütün kâinata düzen veren ve işlemlerini sağlayan O'dur. Bu yüceler yücesi tek Tanrı, Aristoteles metafiziğindeki en yüce form ve en yüce güç olarak her şeye kadirdir,

¹⁰ "Bizim stoalar, her şeyin yaratıldığı köken olarak iki ilke kabul ederler: neden ve madde. Madde durağandır hareketsiz durur, her türlü harekete hazırdır ama kimse hareket ettirmese öylece kalacaktır. Neden'e gelince, bu akıldır, maddeye biçim verir ve onu istediği yöne çevirir, her türlü eser yapmak için kullanır onu. O halde iki şeyin olması gerekir, bir o şeyin yapıldığı madde, bir de o işi yapan. İkincisi nedendir, birincisi de madde. Her sanat doğayı bir taklittir. Her şeyin var oluş koşulu aynıdır: her şey biçime giren bir madde ile yapıcı bir güçten oluşur. Stoacılar göre bir tek neden vardır: yapıcı güç. Tanrı evrende nerede ise, ruh da insanın içinde aynı yerdedir. Doğa nereden yaratmış her şeyi, büyütmüş ve beslemiş, aynı doğa nasıl çözüp atmış hepsini parçalamış, ölüp gittikleri zaman. Her insanın yaratıldığı amaç, değerlendirildiği ana nitelik, en iyi halde olmalıdır. Peki insandaki en iyi nedir? Akıl! İyi olması da aklının gelişmesi, doğruyu bulması, yaradılışının isteklerine uygun olması demektir." (Seneca, 1999; 144)

her şeyi yapabilir, her şey olabilir. Bedeni hareketsiz ve adeta ölü kabul eden Platon'un tam tersine, stoacılar, bedenden kesin olarak ayrı olan bir ruhu kabul etmedikleri için, canlı olanın bedenini kendisi olduğunu savunmuşlardır. Bu nedenle, Tanrı ruhtur, bedene can veren de Tanrı'nın ruhudur, Güneş ve Ay gibi evrendeki her cismi hareket ettiren ilah ruhudur vs., gibi paganizm artığı düşüncelere asla itibar etmemiş olan stoacıların, maddesi zaten canlıdır, Tanrı'sı da kâinatla veya dar kapsamlı şekilde doğayla özdeş bir haldedir. Elbette ki Tanrı, doğayla ve cisimle özdeş kılınmış olsa dahi, maddenin ve bedeninin, kâinatın ve doğanın gücünün çok üzerinde bir kudrete sahiptir. Eğer Tanrı cisimle, kâinatla veya doğayla özdeşleşmişse, mükemmel olan Tanrı'nın özdeş olduğu cismin ve kâinatın da mükemmel olması gerekeceği için, stoacılar; idealar diyarının zirvesindeki mükemmel Tanrı ile kusurlu kopyaları durumundaki yeryüzü benzerleri düşüncesine asla itibar etmeksizin; kâinatı, doğayı hatta bir karınca bedenini dahi, bilge ve akıllı her şeye kadir sonsuz bir gücü kendinde barındıran yüce Tanrı'nın eşsiz birer eseri olarak görürler. Doğa ile Tanrı arasında hiç bir ayrım yapmayan stoacılara göre Tanrı, kâinatın ve cismani âlemin sadece güçsel nedeni değildir, fakat bununla birlikte maddi olduğu kadar fiili olarak da nedeni olmaktadır.

Maddenin tanrılaştırılması olmasa dahi Tanrı'nın maddeleştirilmesi anlamına gelen bu stoacı tanrı anlayışı, Herakleitos'tan belki çok fazla tesir görerek, kâinatın özünü ateşe indirgemiş, kâinatın sonunun da ateşle geleceği kehanetinde bulunarak stoa savunanları Hıristiyanlara ilham vermiştir.¹¹ Günahla ve kötü ruhla dolu olan eski şeytani dünyanın ya da görünen ve hissedilen tüm kâinatın tamamıyla yok olup sona erdikten sonra ancak yeni ve ruhsal yani tanrısal dünyanın kurulacağına iman etmiş Hıristiyanlar da, içindeki ruhlarıyla ve günaha çekip sürükleyen varlıklarıyla eski

¹¹ "İsa, iyi tohumu eken, insanoğludur diye karşılık verdi; tarla ise dünyadır, iyi tohum Göksel Egemenliğin oğulları, deliceler de kötü olanın oğullarıdır; deliceleri eken düşman İblis'tir; ekin biçme zamanı çağın sonu, orakçılar ise meleklerdir; deliceler nasıl toplanıp ateşe yakılıyorsa, çağın sonunda da böyle olacak; insanoğlu meleklerini gönderecek, onlar da insanları günaha düşüren her şeyi, kötülük yapan herkesi O'nun egemenliğinden toplayıp kızgın fırına atacaklar. Orada ağlayış ve diş gıcirtısı olacaktır; doğru kişiler o zaman Babalarının egemenliğinde güneş gibi parlayacaklar. Ey lanetliler, çekilin önümden! İblis ile onun melekleri için hazırlanmış sönmez ateşe yollanın! Şeytan «ateş gölüne atılır, adları yaşam kitabında olmayanlar ateş gölüne atılır. Ben dünyaya ateş yağdırmaya geldim. Şimdiki yer ve gökler ise ateşe verilmek üzere aynı sözle saklanıyor, tanrısız kişilerin yargılanarak mahvolacağı güne dek korunuyorlar. Keşke bu ateş daha şimdiden alevlenmiş olsaydı! Her birinin yaptığı iş belli olacak, yargı gününde ortaya çıkacaktır, herkesin işi ateşle açığa vurulacak, ateş her işin niteliğini sınayacak, bir kimsenin bina ettikleri ateşe dayanırsa o kimse ödülünü alacak, yaptıkları yanarsa zarar edecek, kendisi kurtulacak ama ateşin içinden geçmiş gibi olacaktır. Bütün bunlar, Rab İsa alev alev yanan ateş içinde güçlü melekleriyle gökten gelip görüldüğü zaman olacak. Böylece sarsılmaz bir egemenliğe kavuştuğumuza göre minnettar olalım, öyle ki, Tanrı'yı hoşnut edecek şekilde saygı ve korkuyla tapınalım, çünkü Tanrımız yakıp tüketen bir ateştir. O gün gökler yanarak yok olacak, maddesel öğeler şiddetli ateşte eriyecektir, ama biz Tanrı'nın vaadine göre, doğruluğun barınacağı yeni gökleri ve yeni yeryüzünü bekliyoruz." (Kutsal Kitap, 2003; 1384, 1391)

kötülük diyarını tamamıyla sona erdirecek olan kıyametin¹² çıkacak büyük bir ateşle kopacağını öne sürmüşlerdir. Ruh bedenden ve doğa da Tanrı'dan ayrı olduğu inancını kesin bir şekilde reddeden, doğayı incelemekle aslında Tanrı'yı tanımakta olduğu imanını hisseden stoacılar, kâinatı ve tabiatı araştırmakla Tanrı doğasının sırlarına vakıf olacakları düşüncesine kapılmışlardır. Tanrı gibi ruhu da bir cisim olarak dikkate alan stoacılar, ruhun bedenden çıkması ile ölümün gerçekleştiği tarzındaki çok ikna edici platonik tesirden kendilerini uzak tutmuşlar, ruhu beden kendi parçası olarak gördükleri için beden ölümüyle birlikte ruhun da ölecek yok olması gerektiği sonucuna varmışlardır. Şayet Tanrı da insanlar da ve tabiatın içinde kendisini gösteren diğer bütün varlıklar da birer cisimse, Tanrı'nın diğerlerinden farkı nedir diye bir soru insanın aklına gelebilir. Maddesel olan Tanrı'nın sonsuz akıl ve sınırsız kudret halindeki etkin gücüne rağmen, diğer maddeleri de kendi başına niteliği olmayan varlıklar olarak gören stoacılar; kâinatın etken ve edilgen olmak üzere iki ilkedan meydana geldiğini, etkin gücün yine maddesel olan Tanrı'nın edilgenin ise maddenin kendisi olduğunu savunmuşlardır. Stoacılar harekete ve değişime neden olarak gördüğü bu etkin gücü, platonik anlamda ruhani olarak nitelendirmedikleri gibi, Aristotelesçi metafizikteki kuvveden fiile açığa çıkan bir güç şeklinde de tanımlamamışlardır. Tanrı, putperestlerde olduğu gibi ne ruhtur ve ruhuyla bedenlere hayatı bahşetmektedir, putperestliğin diğer kolu Aristoteles metafiziğinde olduğu gibi ne de her şeye kadir olan maddeden ayrı bir kuvvedir.

Tanrı maddeden ayrı bir kuvve halinde potansiyel bir güç olmayınca, kâinatta kuvveden fiile dönüşen bir güç gösterisi sonrasında oluşmuş da değildir. Temel inançları Tanrı ile kâinat arasında bir ayrılık veya kopukluk olmadığı için stoacılar¹³, Tanrı'yı çömlek yapan bir usta gibi düşünmemişlerdir. Üstün akıl olarak kâinatı mükemmel tasarımıyla yaratan ve yarattığı her varlıkta da belirli bir gayesi olan Platon'un idealar diyarının ilahı Demiurgos'un pek çok yönden stoacılar üzerinde tesirde bulunduğunu inkâr etmeyen stoacılara göre, Tanrı çömlek ustası misali eserinden ayrı ve kopuk değildir. Kâinatın kuvveden fiile geçişle oluştuğunu savunan Aristoteles, evreni

¹² "O zamanki dünya yine suyla, tufanla mahvolmuştu, şimdiki yer ve gökler ise ateşe verilmek üzere aynı sözle saklanıyor, tanrısız kişilerin yargılanarak mahvolacağı güne dek korunuyorlar. O gün gökler büyük bir gürültüyle ortadan kalkacak, maddesel öğeler yanarak yok olacak, yer ve yeryüzünde yapılmış olan her şey yanıp bitecek. Tanrı'nın gününü bekleyip o günün gelişini çabuklaştırarak kutsallık içinde yaşamalı ve Tanrı yolunu izlemelisiniz. O gün gökler yanarak yok olacak, maddesel öğeler şiddetli ateşte eriyecektir. Ama biz Tanrı'nın vaadine göre, doğruluğun barınacağı yeni gökleri ve yeni yeryüzünü bekliyoruz." (Kutsal Kitap, 2003; 1566)

¹³ "Bütün varlıkların örnekleri tanrının içindedir. Tanrı evrende yaratılması gereken her şeyin sayısını ve biçimlerini zihniyle kavramıştır, tanrı Platon'un idea dediği örneklerle doludur. Bunlar ölümsüzdür, değişmez, yorulmazlar. İnsanlar yok olur ya, insanlık, insanın yaratıldığı o insanlık örneği sürer gider. İnsanlar çile çekip öldüğü halde, o örnek hiç bir zarar görmez. Platon şöyle diyor, kesinlikle: Tanrı'nın evreni yaratmadaki nedeni neydi? Tanrı iyidir. Tanrı elinden geldiğince iyi yapmıştır evreni!" (Seneca, 1999; 145)

Tanrı'nın bir eseri olmadığına inandığı için, stoacılar tarafından hiç kabul görmemiştir denilebilir.

3. Tanrı Doğası

Maddeyi ve kâinatı Tanrı'nın kusursuz eseri olarak gören stoacılar¹⁴, Tanrı'yı da, Platon'un Demiurgos'unda olduğu gibi maddeden kopmuş ruhani bir aşkla ulaşılan iyi ruh olarak algılamamışlar, evrendeki her şeyi üstün tasarımıyla yaratırken akli ve düzeni varlıklara hakim kılmış güçlerin gücü olarak doğada gözlemişlerdir. Mutlak bir varlık monizmi savunucusu olan stoacılar, kâinatta tek bir ilkenin ve tek bir varlığın bulunduğunu savunarak, her şeyde var olan bu tek müşterek özün de Tanrı olduğuna inanmışlardır. Gözlemlenen saha olarak maddede ve doğada bulunan her şeyi tek varlığa (ateşe) indirgemiş olan stoacılar; her varlığın ateşten¹⁵ geldiğini, dolayısıyla da ateşe geri döneceğini, tüm varlık âleminin tek bir maddeden yaratıldığını, bu tek maddenin ateşin

¹⁴ "Gerçekten de karmaşık ve belirsiz gibi görünen bazı olaylar, örneğin yağmurlar, bulutlar, gümbür gümbür çakan şimşekler, dalgaların zirvelerini yarıp yayılan ateşler, kayıp giden toprağın yarattığı sarsıntılar, doğanın vahşi yanının yeryüzünde harekete geçirdiği başka karmaşık olaylar bir anda patlak verse de, evrensel bir akıl olmadan gerçekleşemezler. Dünyamızı tanrısal öngörü yönetiyorsa, neden hala iyi insanların başına bir takım kötülükler geliyor? O halde, seni, iyi insanlara karşı hep iyi olan tanrılarla uzlaştırmalıyım. Çünkü nesnelerin doğası iyilerin iyilere zarar vermesine asla izin vermez, iyi insanlar ile tanrılar arasında erdemini yarattığı bir dostluk vardır. Tanrı, iyi insanı keyif içinde yaşatmaz, onu sınar, sertleştirir, kendisi için hazırlar. Ruh, her talihsizliği deneme sayar. Ruh kendi konumunda kalır ve her ne olursa olsun onu kendi rengine dönüştürür, çünkü ruh bütün dış şeylerden daha güçlüdür. Tanrı iyi insanlara karşı babaların ruhuna sahiptir, onları mertçe sever, gerçek güçlerini toplamaları için sıkıntılarla, ıstıraplarla, kayıplarla boğuşunlar, der. Tanrılar, iyi insanlara, öğretmenlerin öğrencilerine davrandığı gibi davranır, ümit vaat edenlerden daha fazla gayret bekler. Tanrının ve bilge bir insanın amacı, sıradan insanın heveslendiği ya da korkup kaçındığı şeylerin aslında ne iyi ne de kötü olduğunu; iyinin sadece iyi insana teslim edilince iyi olacağını, kötünün sadece kötü insana yüklenince kötü olacağını göstermektir. Tanrı, heves edilen şeyleri en aşağılık insanlara verip en iyileri yoksun bırakarak bunları öyle gözden düşürür ki." (Seneca, 1997; 33, 37)

¹⁵ "Aristoteles, hareket eden her şeyin ya doğanın ya dışarıdan bir gücün etkisiyle veya kendi isteğiyle hareket ettiği düşüncesinden dolayı övülmelidir; güneşin, ayın ve tüm yıldızların hareketini de bu düşüncesine dayandırır; doğanın harekete geçirdikleri ya ağırlıklarından ötürü aşağıya ya da hafifliklerinden ötürü yukarıya doğru hareket ederler. Buların farkında olan Aristoteles, tanrılarının varlığını yadsıyorsa, bu, yalnız cahilliğini değil inancsızlığını da ortaya koyar. Aristoteles'e göre, gökyüzünde düzen, doğruluk, akıl ve kararlılık vardır; bu niteliklerden yoksun, uyduruk ve hata dolu ne varsa, dünyanın çevresindeki gök cisimlerinin sonuncusu olan ay altında ve yeryüzünde bulunur. Oysa, doğa yaratıcı bir ateştir ve bu ateş yaşamın düzen içinde sürmesini ustalıklı sağlar. Doğa, bizim sanat yapıtlarımızda insan elinin yaptığından daha iyisini yapar, doğa öbür sanatların öğretmeni ve sanat yanı olan ateştir. Dünyanın doğası, yalnız sanat dolu değil yaratıcıdır, her şeyin yararlı ve uygun olmasını gözetten bir yaratıcıdır. Doğa, dünyanın parçalarını yönetiyorsa, dünyayı da yönetmesi gerekir. Gerçekten doğa, bir çok sanat yapısı yaratması için insana çok uygun eller vermiştir. Hiç bir şeyin daha akıllı olmadığı doğadan başka hangi usta duyu organlarını böyle akıllıca yerleştirebilir? Biri, doğanın yarattığından daha iyisinin yaratılabileceğini gösterebilir, kimse gösteremeyecek. Doğanın yaptıkları sanatla yapılanlardan daha iyiyse, sanatta akıl olmadan her hangi bir şey ortaya konulamıyorsa, doğanın da akıldan yoksun olmaması gerekir." (Cicero, 2006; 101, 114)

hem etken hem de edilgen unsuru olduğunu iddia etmişlerdir. Her bir varlıkta hiç değişmeksizin kalan tek bir cevherin veya özün bulunduğunu, bu ortak töz dolayısıyla Tanrı ile bile bir yakınlığın kurulduğunu savunan stoacılarıdaki bu tanrısal ortak temel, ne ruhtur, ne akıldır, ne de bilgidir, sadece ateştir. Bir düzen altındaki kâinatı sürekli olarak hareket ettiren ezeli-ebedi bir neden veya fail olarak Tanrı; hareketin sayısı olarak zamanı da yarattığı gibi, kâinatı da ateşle bitip başlayan pek çok aşamadan geçirmektedir.

Ateşe indirgenmiş varlık monizmi üzerine kurulan stoacılıkta, gerçekte yalnızca âdeta ateşle özdeşleşmiş Tanrı vardır, kâinat da etkin ilke akıl ve edilgin saha olarak maddenin tesir görmesiyle yaratılmıştır. Tanrı'yı kozmik süreçlerin bütünü veya bütün varlıkların ortak cevheri veya tamamı olarak gören böylesine bir çoktanrıci monizmin stoacılıkta rağbet bulmasıyla, cansız bir cisim zannedilen madde de etkindir, canlıdır, düşünce ve akıl gibi kudretlere sahiptir. Stoacılıkta Tanrı, ruh, düşünce, akıl ve kuvvet olmak üzere her şey madde olduğuna göre; Aristoteles'in ay altı ve ay üstü gibi bir kâinat tasvirinin hiç bir geçerliliği kalmamıştır. Tek ve sonu ateşten gelecek olan bu kâinat uçsuz bucaksız bir boşluğun sardığını, ateşle geçilecek her aşama sonrasında kâinatın genişlediğini öne süren stoacılar; ezeli ve ebedi olarak sürekli bir hareket içinde algıladıkları bu kâinatda her şey bir zamana bağlı kalınarak tekrarlandığı veya gerçekleştiği için, Tanrı'nın zaman dışı bir güç olmadığını öne sürmüşlerdir.

Şu halde kâinatı bekleyen büyük her yangın, bir başka kâinatın yaratılmasını sağlayacaktır. Kâinat ateşle yenilenmiş veya bir başka süreç içine girmiş olsa dahi, bu kâinat, stoacılar tarafından, tanrısal bir mükemmeliyet içinde algılanmıştır. Bu nedenle, bir sonraki kâinatın öncesine kıyasla farklılıkları içermesi, Tanrı'nın, hiç değişmeyen mükemmelliğine, üstün kudretine, üstün akıl ile tasarlama gücüne aykırı gelecektir. Zira, stoacılıkta, mükemmel olan, üstün akıl ve sonsuz güç sahibi olan Tanrı; kendisiyle aynı tözden gelen bu kâinatı, kendi mükemmelliği derecesinde yaratmıştır. Bu yüzden, bu dünyadan başka bir dünyanın olmadığını savunan stoacılar, büyük yangınlarla geçilecek süreçler sonrasında kurulacak kâinatın öncekinden farklı olamayacağına inanmışlardır. Ruh ve bedeni bir ve aynı yapıdaki varlıklar olarak gören stoacılar, ruhun duygu ve heyecan gibi tepkilerini olduğu kadar bilgi ve erdem gibi faaliyetlerini de hep maddesel etmenler olarak dikkate almışlardır.

Bedensel özellik gösterse de ruhun en üst kısmının sadece insana özgü kıldıkları akıl olduğunu belirten stoacılar, cisimsel öz olarak gördükleri Tanrı'yı kâinattaki her şeyle aynı tözde ortak kılmışlardır. Tanrı seviyesinde sonsuz mükemmel olan bu kâinatda, tabiat ve varlıklar (insan, hayvan, bitki) Tanrı ile aynı yapıda olduğundan, bütün varlıkların aynı yasalara bağlı kaldığını öne süren stoacılar; tüm bedene yayılan en ince doku olarak gördükleri ruh bedenden ayrı olmadığı için, tanrı ruhuyla yaşama kavuşulması ve bu ruhun bedenden çıkmasıyla da insanın ölmesi içeriğindeki platonist felsefeyle sistematik düşünceye kavuşan putperest inançlardan kendilerini uzak tutmuşlardır. Tekçi görüşleri sayesinde ruh-beden ayrılığı çıkmazına düşmeyen stoacılar; ruhun bedene girdiği ve bedeni maksatları uğruna kullandığı, bedenin işlediği fiillerle

ruhu alçalttığı veya yükselttiği, kötü ruhların bedene girmesiyle bedeni kötülöklere sürüklediği, canlılara hayat verme uğruna dahi olsa parçalanarak kendi ruhundan ruh veren ilahın yok olup olmadığı, hayvana can veren ruhun hangi ilaha veya insana can veren ruhun hangi yüce ilaha ait olduğu, ölümlle bedeninden ayrılan ruhun ceza görmesi halinde bundan ruh sahibi yüce ilahın ıstırap çekip çekmeyeceği vs., tarzındaki platonist sorgulardan kendilerini korumuşlardır. Akıl, bilgi ve düşünce ruha mı aittir yoksa bedensel bir özellik mi taşımaktadır gibi platonist felsefe ve uzantısı durumundaki tüm ilahiyat öğretilerinin bir türlü ikna edici cevap veremediği belirsizlikler, ruhu bedenle bir kılmuş stoacılar için asla söz konusu olmamaktadır.

Tanrı ile kâinattaki tüm varlıkların aynı bir tek cevherden meydana geldiğini ve beden-ruh arasında¹⁶ hiç bir ayrımın olmadığını iddia etmiş olsalar da, stoacılar; canlıların gerçekleştirdiği faaliyet türlerini esas alarak, ruhu bitkilerde besleyici, hayvanlarda duysal ve insanlarda da akılsal olmak üzere üç aşamada ele almışlardır. İnsan ruhunun özünü aklın oluşturduğunu, aklını doğru kullanan kişinin erdemli ve mutlu olacağını vurgulayan stoacılar göre, insan, aklını bilgi ve deney yoluyla gerçekleştiren öğrenmeyle geliştireceği için, hiç kimse doğuştan bilgili ya da cahil değildir. İnsanın iyi ya da kötü olması nasıl bedenine giren ruhlara direnmesine ya da uymasına bağlı değilse; bilgili ve erdem sahibi olmanın da Tanrı ile ruhani olarak irtibat kurmasına da hiç gerek yoktur. Böylece stoacılar, insanın bedenini ve zihnini iyi ve kötü ruhların savaştığı bir arenaya çeviren, bireyi aklını ve iradesini kullanamaz bir hale getirerek kişiliğini adeta orta yerinden ikiye bölen platonist ruh yorumlarına asla kapılmamışlardır. Yaşanılan her olayı veya gerçekleşen her olguyu, iyi ya da kötü uçları arasında kopan ruhlar arası çatışmada kör tesadüfi bir sonuç olarak baskın çıkan tarafın iradesinin gerçekleşmesinin eseri olarak görmeyen stoacılar; her şeyin bir nedeni olduğunu, bu neden sonuç bağına göre kâinatın yönetildiğini, kâinatla birlik haldeki Tanrı'nın bu nedensel ardıllık temeline göre her şeye hükmettiğini savunmuşlardır. Kâinatın şu anki durumu eğer bir öncekisiyle ve bir sonrakisiyle aynı olmaktaysa, her şeyin tek nedeni Tanrı ve tanrısal akıl ise, kâinattaki hiç bir şey nedensiz veya tesadüfi değilse ve daha önce var olmuş şeylerle hiçbir farklılık taşımıyorsa, bu takdirde, stoacılar göre, evren aynı etkin ve edilgen ilkeye göre meydana gelmekte, Tanrısal kudretle kendiliğinden sadece neden ve madde var olabilmektedir. Hareketsiz halde doğada var olan madde, akıl ile adeta bir tutulan nedenin tesiriyle biçim alır. Her şeyin mutlaka bir maddeden ve bir nedenden biçim alarak yapılması zorunluluğunda ısrar

¹⁶ "Scipio'nun konuşmasının sonu hemen hemen bütünüyle ruhların ölümsüzlüğüne ilişkin ve bunları uyurken rüyasında Africanus'tan işitmiş olduğunu söylüyordu. Eğer böyle oluyorsa, en iyi olan herkesin ruhu, ölünce, bedenini hapisanesinden ve zincirlerinden kurtuluyormuşçasına kolayca göğe yükseliyorsa, kimin tanrılara yükselişinin Scipio'nunkinden daha kolay olduğunu düşünebiliriz. Ancak ruh ve beden aynı anda yok olduğu ve hiç bir duygunun kalmadığı görüşü daha doğruysa, ölümlde iyi bir şey olmadığı gibi, hiç şüphesiz kötü bir şey de yoktur; çünkü duygu yok olunca, insan hiç doğmamış gibi olur." (Cicero, 1994; 26)

eden stoacılar, varlıkların bu nedensellik oluşumu sürecinin ilk aşamasını maddenin durağan varlığı ikinci aşamasını aklın nedensel gücü oluşturur.

Varlıkların oluşunda ilk nedenin tanrısal akıl olduğunda ısrar etmeleri dolayısıyla, varlığı mekanik atomculuğa dayandırarak maddenin kendi iç yasalarına göre açıklayan ve üstün tanrısal akıl ile düzeni reddeden materyalist düşüncenin karşısında mevzilenmiş bulunan stoacılar; Tanrı'yı akla¹⁷ dayanan bir düzen sağlayıcı olmasının çok üzerinde algıladıkları için, hayatı ve hareketi bahşeden Tanrı aynı zamanda da insanları iyilik doğrultusunda davranmaya da yönlendirmektedir.

Maddesel özülle bütün varlıklar arasında birlik kurmuş olan stoacıların bu Tanrısı, neden-sonuç ilkesiyle kâinattaki bütün varlıklara dışsal olarak da biçim veren üstün bir güç ve akıl olduğu için, teleolojik kapsamda dinamik ve elbette biyolojik bir kudrettir. Şayet bir neden ortaya çıkmışsa, süresi içinde bu nedenin sonucuyla da karşılaşılacağı için, her nedenin arkasında veya yasasında Tanrı'yı gören stoacıların, katı evrensel determinizminin yanında koyu bir kaderci olduklarına asla şaşmamak gerekir. Ancak stoacıların kaderciliği; Tanrı istedi oldu sözüyle ifadesini bulan, asla anlaşılabilen ve de hiç karşı konulamayan Tanrı'nın keyfi iradesi içeriğini taşımamakta; neden-sonuç bağına göre oluşan, tanrısal yasanın uygulamada karşılaşılan sonuçlarının kader olarak gerçekleşmesine dayanmaktadır.

¹⁷ "Alınyazımız bize kılavuzluk eder, her birimize ne kadar ömür biçildiği doğduğumuz an bellidir. Sebep sebebe bağlıdır; özel olsun toplumsal olsun her iş upuzun bir olaylar zincirinin halkasıdır. Bu yüzden her şeye cesurca katlanmalıyız, çünkü sandığımız gibi her şey bir anda olmaz, sırayla gelir. Neye sevineceğin, neye üzüleceğin önceden bellidir, her insanın yaşantısı birbirinden farklı olsa da sonu birdir, gelip geçici olan bizler gelip geçici şeyleri üstleniriz. O halde, ne diye hiddetleniyoruz? Neden şikayet ediyoruz? Biz böyle yaratıldık. Bırakalım doğa kendi bedenlerini istediği gibi kullansın; her şeye karşı güler yüzlü ve cesur olalım. O halde iyi insana düşen görev nedir? Kendini kadere sunmak. Bütüne karışıp gitmek büyük tesellidir; bizim böyle yaşamamızı, böyle ölmemizi emreden her neyse, buna tanrılar da aynı zorunlulukla bağlıdır. Değişmez bir akış insanı da tanrıları da katar önüne. O bütün varlıkların yaratıcısı ve yöneticisi alınyazısını kendisi yazmıştır; ama o bile bu yazgının peşinden gider; bir kez buyurmuştur, her zaman itaat eder. Şöyle soracaksın: ama tanrı yazgının dağıtımında iyi insanlara yoksulluk, yara bere, acı bir ölüm belirlerken niçin bu kadar adaletsiz davranmıştır. Sanatkar hamuru değiştirmez, yasa böyle. Bazı öğeleri bazı öğelerden ayıramazsın, birbirine sıkıca tutunmuştur bunlar, bölemezsin. Altın ateşle, mert insan kötü yazgıyla anlaşılır. Ama tanrı niçin iyi insanların başına kötülük gelmesine izin verir? O sahiden buna izin vermez. Bütün kötülükleri iyilerden uzak tutar; günahları, rezillikleri, zalim düşünceleri, açgözlü tasarıları, kör şehveti, başkasının malına göz diken doymazlığı da iyilerden uzak tutar; iyileri korur kollar. İyi insanın zaman zaman başına gelmesini dilediği bir şeyi tanrı ona nasip ediyorsa, bunda şaşıracak ne var? İyi insanlar oğullarını yitiriyorlar neden olmasın, sürgüne gönderiliyorlar neden olmasın, katlediliyorlar neden olmasın. Farzet tanrı şöyle diyor: dürüstlüğü seçmiş olan sizler, benden şikayet etmeniz gerektiren haklı bir nedeniniz olabilir mi? Diğerlerine sahte iyilikler verdim, aylak zihinlerini upuzun ve sahte bir düşteymiş gibi kandırdım. Altınla donattım kendilerini, gümüşle, fildişiyle, bunlardan hiç birisinin özünde iyilik yoktur. Şanslı insanlar olarak gördüklerini, sana göründükleri gibi değil de yüreklerinde sakladıklarıyla bir görebilsen, o zaman anlardın ne zavallı, ne iğrenç, ne aşağılık yaratıklar olduklarını; evlerinin duvarları gibi dışları boyalıdır aslında, bu sağlam ve hakiki mutluluk değildir asla, kabuktur. Oysa sizlere kalıcı ve sağlam iyilikler verdim." (Seneca, 1997; 61, 67)

Kâinattaki düzen, Tanrı yasasının hükmüne bağlıdır. Tanrı adil olduğu halde, kötü değildir. Tüm kötülükler, neden-sonuç bağının bir sonucu olarak, kişinin Tanrı doğasına aykırı davranmasından kaynaklanmaktadır.¹⁸ Kötülüğe uğrayan veya günahkarlığa sürüklenen kimseler, Tanrı doğasından habersiz olan veya doğaya uygun yaşamayanlardır. Zira stoacıların tanrı anlayışı platonizmden tesir gördüğü için, Stoacıların algıladığı tanrı iyidir, yalana ve hileye sapmayandır. Kötü olmadığı için kötülük de yapmayan bu tanrı, kötülüğü barındırmaz ve bela göndermez. Felaket ve belaları insanlara göndererek kötülüğü araç olarak kullanmayan bu tanrı, insana ya da kötülüğe muhtaç olmayandır, insan ile aynı töze (maddeselliğe) sahip olmuş olsa dahi yine de insan biçiminde değildir.

Neden-sonuç bağı temelinde kurduğu yasa ve düzeniyle kâinattaki bütün varlıklara hükmetmeden bu tanrı, özsel olarak her varlığın içine işlemiş, özellikle insanın içinde mesken tutmuştur. Kâinatı ve tabiatı Tanrı ile özdeş ve mükemmel kılan stoacılar, maddesel olarak kuvvetlilerin kuvvetlisi olarak gördükleri Tanrı'yı iyi olarak bilmişlerdir. Kötülüklerin nedenini insanların akılsızca davranmalarına yani tanrısal özden kopmalarına bağlayan Stoacılar, Tanrı'nın asla kötü olmadığını ve gücünü kötüye kullanmadığını, insanlara kötülük getirmediği gibi kötülükle insanı tehdit dahi etmediğini öne sürmüşlerdir. İnsanın hayatının bir anlam ve değer içermesini sağlamak amacıyla Tanrı'nın, kişinin geliştirdiği akıl ve kazandığı bilgeliği kullanarak insanın iyiyi ya da kötülüğü seçmesi için insanı özgür kıldığını savunmuşlardır.

Tanrısal irade olarak da görülen kâinattaki neden-sonuç bağı akıl gücüyle keşfeden her kişinin bireysel özgürlüğünün olabileceğini savunan stoacılar; Tanrı'yı keyfi olarak hükmeden sebebi meçhul dışsal mutlak bir güç olarak görmedikleri gibi, insanı kör hükmün karşı konulamaz kudretine bağlanmış bir halde çaresiz ve etkisiz bir araç düzeyine indirmemişlerdir. Şayet hiç bir şey nedensiz olarak meydana gelmiyorsa, insan davranışları da mutlaka bir nedene dayanmalıdır diyen stoacılar, kişinin faaliyet ile tutumlarını nedene dayalı gerçekleştirmesinden yana olmuşlardır. Kişiyi hayatın dış koşullarının yanında bunları da algılayan, belli bir davranışı zorunlu ya da gereksiz kılan mutlak bir zihin gücünün bulunduğunu savunan stoacılar; akli muhakemede bulunduğu ölçüde kişiyi kader karşısında özgür kılmış olsalar dahi, kişinin bu eğiliminin son tahlilde değişmez ve asıl neden olarak gördükleri Tanrı iradesiyle uyumlu olması gerektiğinde ısrar etmişlerdir. Stoacılar göre, öncelikle kişinin, bütün kâinatı kapsayan tanrısal yasayı kendi öz yasası olarak benimsemesi, tüm davranışlarına hâkim kıldığı bireysel aklını

¹⁸ "Madem ki akıl olmadan iyilik, iyilik olmadan akıl olamaz; akıl da doğanın peşinden gider. Peki nedir bu akıl? Doğanın taklididir. Peki insanın en büyük iyiliği nedir? Doğanın isteklerine göre davranmak. Doğa neyi zorunlu, neyi gereksiz kılmıştır; doğa ne kadar kolay yasalar koydu, hayat nice tatlıdır, bu yasalara uyanlara nice kolaydır. Ne duruyorsun kader! Çık karşıma, beni her şeye hazır göreceksin. Kendini göstermek isteyen, erdemini denemek isteyen bir kişinin ruhunu giyindim. Yüreğini kemiren her ihtirası at içinden! Başka türlü sökemezsen onları, onlarla birlikte yüreğini de koparıp atman gerektiğini bil. Özellikle zevkleri kov içinden, en büyük düşman say. Hiç kimse bilgeliği öğrenmeden mutlu yaşayamaz, yaşamaya bile katlanamaz." (Seneca, 1999; 153)

tanrısal yasayı kavramada seferber etmesi gerekmektedir. Tanrı yasasını akılcı özgürlüğünün temeli haline getiren kişilerin, her şeyin nedenini ve sonuçlarını zihniyle görebileceğini, bu neden sonuç bağına göre ortaya çıkacak gelecekteki olayları öncesinden bilebileceğini öne süren stoacılara göre; kâinatta yeni bir şeyin olmadığı ve her şey tekrardan ibaret olduğu için, sürekli tekrarlanan doğayı insan zihni ve faaliyeti meydana getirmemiştir. Gökteki cisimleriyle ve yerdeki varlıklarıyla kâinatı bir düzen halinde kendi yasasına göre işleyen doğayı insan yaratmamış, doğa insandan üstün bir varlık tarafından meydana getirilmiştir. İnsandan üstün bir varlığın olduğunu ve yasalarıyla bütün insanlara hükmettiğini kabul eden stoacılar; bu üstün varlığa Tanrı denilebileceğini belirterek, neden ve sonuçlarıyla Tanrı yasasına uyan her kişinin, ahlaki davranmış olduğunu ve mutlu olacağını öne sürmüşlerdir. Kişinin kâinata hükmeden bu doğal yasaya aklıyla intibak ettiği sürece, bilinçli ve bilgece davranışları üzerinde özdenetimini kurması koşuluyla, mutluluğa ulaşacağını savunan stoacılar; kısaca, Tanrı doğasını yasalarıyla keşfeden ve doğaya uygun yaşayan her insanın, ahlaki temel üzerinden mutlu olacağını inanmışlardır.

Akıyla iyiyi ve kötüyü ayırt eden herkes, bilgece davranabildiği ve aklını kullanabildiği ölçüde özgürdür. Aklını kullanamayan ve çevresindeki doğayı tanımayan bir kimse, aptallık içinde bocalayıp meylettiği kötülüklerden yalnızca kendisi sorumludur. Kötülük, böyle kimseler için, Tanrı'nın doğasına ve dolayısıyla doğaya uygun yaşama tarzına aykırı davrandıkları için ortaya çıkmıştır. İyi olabilmek ve ahlaki davranabilmek için tek koşulun, doğaya uygun bir hayat sürerek Tanrı doğasına uyumlu olmanın olduğunu savunan stoacılara göre; tanrısal güç akıldır, tanrısal yasa neden-sonuç bağıdır; her olay ya da her varlık tanrısal güç ile yasasının bir eseridir. Evrensel akıl olan ve her varlığın iç yasası halinde kavranan Tanrı, var olan her şey arasındaki birliği ve süreklilik kazandırdığı değişimi, kendi evrensel yasasıyla önceden belirlemiştir. Kâinattaki bütün değişimler, çokluk içinde birlik ve birlik içinde çokluk temelinde *logos'*a yani bir kurala ve bir düzene uyarak gerçekleşir. İnsanın ve varlıkların gerçek özü içeriğinde olan *logos*, akılla bir olan ve akli ifade eden söz, varlıkları yöneten yasaların tamamını kapsadığı için, doğaya uygun davranışın da temeli haline gelir.

Sonuç

Stoa felsefesi, kişi ne kadar kalıcı iş yaparsa yapsın, herkes kendi layığını bulur telkinine rağmen, öldükten sonra yine bir insan olarak kişiye sonsuz yaşamı asla sunmamaktadır. Ölen kişi çürüyecek bedeniyle doğayla yeniden kaynaşma veya bütünleşme sürecine girecektir, ne var ki bu doğal yenilenme sürecinde çokluğun önemsiz bir parçası bütüne katıldığı halde bir insan olarak asla dirilmeyecektir. Stoacılıkta kişinin ismiyle ve şahsıyla sonsuz yaşama geçme ümidi hiç verilmemiştir. Kısa ömrüne ve dünya hayatının meşakkatlerine rağmen, insan yine de, bir başka âlemde olsa dahi tekrar yaşama kavuşmayı bütün benliğiyle istediğini, stoa felsefesini savunanlar kesinlikle dikkate almamıştır. Stoa felsefesi de, insanın bu kişisel talebi ve özlemine asla bir yanıt vermemiş, her insanın benliğinde duyduğu yaşamak isteme duygusunu hiç tatmin edememiştir. Halbuki insan, stoa felsefesinin ikna edici olmayan telkinleriyle,

öldükten sonra kainatla isimsiz ve şahsiyetsiz olarak bütünleşmek veya kaynaşmak istememektedir. Sadece dirilişi ve sonsuz yaşamı vaat etmemesi değil, ölümden sonra bir yargılanma sorgusunu da kişilerin zihninde yaratmaması nedeniyle de, stoa felsefesi insanların ümit ve beklentilerine asla bir cevap verememiştir. Stoa felsefesindeki bu boşluk, bu dünyadaki ismiyle ve şahsiyetiyle kişiye sonsuz hayatı vaat eden Hıristiyanlığa zaferi hazırlamıştır. Zira kişinin bir zerre olarak doğaya karışarak şahsının ve bedeninin yok olacağı şeklindeki stoa imanının, ölümden sonra kişisel ve bedensel diriliş üzerine kurulan Hıristiyan yargılanma günü karşısında sönüp yok olması, kaçınılmazdı.

Kaynakça

- ANONİM, (2003). Kutsal Kitap Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil), Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul
- AUGUSTİNUS, (1999). İtirafılar, Çev: Dominik Pamir, Kaktüs Yayınları, İstanbul
- AUGUSTİNUS, (1972). City of God, New York : Cambridge University Press
- AURELİUS, Marcus (2006). Kendime Düşünceler, Çev. Cemal Suer, Kaktüs Yayıncılık, İstanbul
- BRUN, Jean (1997). Stoacılık, Çec. Medar Atıcı, İletişim Yayıncılık, İstanbul
- CİCERO, Marcus Tullius (2006). Tanrıların Doğası, Çev. Çiğdem Menzilioğlu, Kabalcı Yayınları, Ankara
- CİCERO, Marcus Tullius (1994). Dostluk Üzerine, Çev: Çiğdem Dürüşken, Homer Kitapevi, İstanbul
- CİCERO, Marcus Tullius (2004). Konsüllük Eyaletleri Hakkında, Çev. Fafo Telatar, Multilingua, İstanbul
- DİOGENES, Laertios (2003). Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri, Çev. Candan Şentuna, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- ERTOP, Kıvanç ve YETKİN, Çetin (1985). Sosyo-Ekonomik Temelleriyle Siyasal Düşünceler Tarihi, Say Yayınları, İstanbul
- EPIKTETOS, (1997). Düşünceler ve Sohbetler, Çev. Burhan Toprak, İnkılap Kitapevi, İstanbul
- SENECA, Lucius Annaeus (1999). Ahlaki Mektuplar, Çev. Turkan Uzel, Türk Tarih Kurumu, Ankara
- SENECA, Lucius Annaeus (1997). Tanrısal Öngörü, Çev. Çiğdem Dürüşken, Kabalcı Yayınları, İstanbul
- SENECA, Lucius Annaeus (2000). Ruh Dimginliği Üzerine, Çev. Bedia Demiriş Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

**THE NATURE OF GOD AND THE COHERENCE OF HUMAN IN
THE STOIC PHILOSOPHY**

Kürşat Haldun AKALIN *

Abstract

Stoicism was an expression of philosophical monism on a pantheistic ground. The world consisted a single substance. Reason and force, both inherent in matter, produced the movements and modifications of universe. The stoic conviction about God base on the active and the passive. The passive might be simply element, the timber from which the carpenter fashions his objects; the active may be termed maker, thought or will, expressed in a sentence or shown in a law. All the products divine for this reason all the human blessed. The human nucleus is the same of God's corporeal epitome. Because furthest from Him is matter, the atoms of which are hold together by the cohesive force which is still God. The material world is the self evolution of God.

Key words : Stoicism, God in the nature, Human Commune with Nature

JEL Codes: Z19

* Doç.Dr. Osmaniye Korkut Ata University, Faculty of Economics and Administrative Sciences,
Department of Economics, haldunakalin@osmaniye.edu.tr